

ЗАКОНОДАВЧА ТЕХНІКА ТА ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ АКТА АУГСБУРЗЬКОГО РАЙХСТАГУ 1555 РОКУ: ДОСВІД ПОПЕРЕДНІХ ІМПЕРСЬКИХ АКТІВ ТА НОВІ ДОСЯГНЕННЯ

Цвєткова Ю. В.

Стаття аналізує особливості суб'єктів, об'єктів та змісту правових норм акта Аугсбурзького райхстагу 1555 р. у контексті використання законодавчої техніки та юридичних моделей попередніх загальноімперських актів, що регулювали свободу віросповідання у німецьких землях. Попонується правове тлумачення конкретних статей договору та причин їх прийняття саме в тому формулюванні, якого вони набули в тексті цього акта.

Ключові слова: Аугсбурзький мирний договір 1555 р., свобода віросповідання, Священна Римська імперія, Декларація Фердинанда, лютеранство.

Статья анализирует особенности субъектов, объектов и содержания правовых норм акта Аугсбургского райхстага 1555 г. в контексте использования законодательной техники и юридических моделей предыдущих общеимперских актов, регулировавших свободу вероисповедания в немецких землях. Предлагается правовое толкование конкретных статей договора и причин их принятия именно в той формулировке, которую они получили в тексте этого акта.

Ключевые слова: Аугсбургский мирный договор 1555 г., свобода вероисповедания, Священная Римская империя, Декларация Фердинанда, лютеранство.

The article analyses subjects, objects and the content of the legal norms of the Peace Treaty of Augsburg 1555 in the context of using the legislative technique and legal models of the previous imperial freedom of faith acts. Legal interpretation of the texts of the Treaty articles and the causes of its definite formulae is proposed. "The Augsburg whole-empire final decision" of 1555 in the majority of composing legal-norms, legislative technique and legal terminology has been significantly influenced by the previous whole-empire freedom of faith acts of Reichstags and emperor authorities.

The majorities of its legal norms final wording are the result of the period of competition and compromises between Catholic and Lutheran parties. But this act has not finished their struggle and has not given them equality of rights. The quintessence of this act's legal achievements was the accent on peaceful decisions of the Empire's confessional problems, the specific interpretation of the Freedom of Faith phenomena, narrow range of its subjects and final legitimizing of the Lutheranism as "a religion".

Despite of the declaration of equity of both confessions, the profound interpretation of the contexts and the consequences of the text indicates the privileged status of the Catholicism, which has remained the state religion. Namely, these covert privileges have resulted in ousting not only the Calvinists, who were not the subjects of the act, but also the Lutherans, who had been protected by the act, from the great number of the Empire's lands. The mentioned legal norms played significant role in further federalization of the Empire and evading its split, but in the long run perspective they have laid grounds for confederalization of the Holy Roman Empire, Thirty Years' War and the final collapse of the Empire. Therefore, it would have been an exaggeration to view this act upon as the final decision of the terri-

trial religious conflict in German lands and as the guarantor of the modern freedom of faith understanding (even for limited scope).

Key words: Peace Treaty of Augsburg 1555, freedom of faith, Holy Roman Empire, Ferdinand's Declaration, Lutheranism.

Постановка проблеми та її актуальність. Більшість джерел з дослідження розвитку правового регулювання протестантизму в Священній Римській імперії німецької нації (далі - СРІН) назначають Аугсбурзький релігійний мирний договір 1555 року як основоположний документ досягнення компромісу між різними релігійними партіями: католицькою з імператором на чолі та протестантською. Насправді ж цей договір став одним з низки рішень загальноімперських райхстагів 1521-1555 років та значною мірою використовував досягнення та законотворчі конструкції попередніх актів. Баланс між свободою віросповідання як одним із найважливіших прав людини та інтересами держави, зразком якого може виступати Аугсбурзький акт 1555 р., є актуальним не тільки для минулих століть, але й для сьогодення, що підтверджено останніми подіями у релігійному житті України щодо набуття автокефалії її помісною церквою. Негативний та позитивний досвід інших держав у правовому регулюванні відносин у полірелігійному суспільстві, дослідження законодавчих прийомів та методів у контексті різноманітних історико-правових явищ має бути усвідомлений сучасними юристами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження Аугсбурзького миру в своїх працях торкалися такі дослідники, як: Ф. фон Бецольд, С. Каріков, Дж. Паркер, Т. Таценко, Дж. Уайлі та ін. Разом з тим більшість з них аналізували історичні передумови та обставини прийняття цього акта. Особливою ґрунтовністю відрізняються статті С. Карікова, де аналізуються передумови, особливості та хід переговорів укладення договору, аналіз та склад учасників двох основних партій [1], та А. Дмитрієва з оцінкою міжнародно-правового значення Аугсбурзького договору [2]. Однак щодо аналізу правотворчої техніки, легіслаційних запозичень з попередніх актів та особливостей правозастосовних конструкцій цього важливого джерела - пам'ятки світового права в сучасних дослідженнях спостерігаються певні лакуни.

Метою цієї статті є аналіз суб'єктів, об'єктів та змісту правових норм Аугсбурзького мирного договору 1555 р. у контексті використання законодавчої техніки та юридичних моделей попередніх загальноімперських актів, що регулювали свободу віросповідання у німецьких землях.

Виклад основного матеріалу. Для повноцінного аналізу Аугсбурзького акта 1555 р. слід зупинитися

Цвєткова Ю. В., 2018

Актуальні проблеми історико-правової науки

на його оригінальній назві та її тлумаченні. Німецькомовний текст, затверджений на Augsburger Reichsabschied, що дослівно може бути перекладено як «Аугсбурзьке остаточне загальнодержавне рішення». Тобто, на відміну від прийнятої вітчизняної та англомовної назви «Аугсбурзький релігійний мирний договір», у німецькому варіанті чітко спостерігається, що як джерело-форма права це не нормативно-правовий договір, а класичний нормативно-правовий акт. Це ж підтверджується й процедурою його прийняття - обговоренням та затвердженням на імперському райхстазі, який є основним законодавчим органом СРІНН. Сприйняття Аугсбурзького акта як договору штучно викриває його повноцінне розуміння, адже тоді підсвідомо шукаються дві чітко визначені його антагоністичні сторони, які й мусять виступати суб'єктами та на які в повному обсязі поділяються всі учасники. Суб'єктами акта були тільки дві релігійні групи: католики та протестанти лютеранського (Аугсбурзького) віросповідання. Але вони не становили весь склад райхстагу. Поза регулюванням залишилися уtrakvisti-gusiti (які представляли більшість вірян у Чехії), кальвіністи (Анхальт, Хесен-Касель, Насау, Пфальц та ін. землі), цвінгліани (Шаффгаузен, Страсбург, Констанца, Меммінген), громади анабаптистів та інші, хоча всі вони в особах своїх представників брали участь у засіданні райхстагу в Аугсбурзі. Виняткова суб'єктність прямим текстом зазначається в п. 15, 16 та 17 акта. П. 15 зазначає, що релігійний мир, недоторканість майна та володінь, можливість «...спокійно та мирно насолоджуватися їх релігією, вірою, використанням церков, порядків та церемоній <...> державним управлінням, честю та правами...» [3] гарантується сповідникам Аугсбурзького віровчення, тобто лютеранам поміркованого напряму. П. 16 надавав аналогічні права та гарантії сповідникам «старої релігії», тобто католикам. [3] Цікавою правою особливістю акта є п. 17, в якому прямим текстом передбачається, що «...всі ті, хто не є послідовниками двох вищевказаних релігій не включаються в цей мир...» [3]. Така суб'єктна винятковість не є новелою Аугсбурзького акта 1555 року, адже подібна норма була вже у Нюрнберзькому релігійному мірі 1532 р. [4, с. 62] та договорі в Пассау 1552 р. [5, с. 172]. Разом з тим у попередніх актах, які визнають релігійні питання СРІНН, починаючи від Шпайєрського протесту та закінчуючи інтеримами Карла V, такої категоричності немає - із пільгового правового регулювання там виключається максимум анабаптисти, погляди яких здавалися занадто радикальними навіть самим протестантам.

Відсутність представників інших протестантських конфесій серед суб'єктів Аугсбурзького акта є результатом трьох чинників. Першим був політичний чинник у вигляді тривалого процесу пошуку взаємних компромісів імператора та лютеранських князів, зокрема готовністю останніх йти на поступки, неодноразовим запевнянням у намірах домовитися з імператором, зберегти цілісність імперії тощо. Така лояльність вищій владі та готовність до компромісу відрізняла винятково лютеран, адже навіть сам М. Лютер неодноразово закликав своїх прихильників до порозуміння з імператором, діалогу з папою та Вселенським собором церкви, запобігання військового чи агресивного шляхів вирішувати конфлікти там, де можна сісти за стіл пере-

говорів [6, с. 152]. Інші протестантські рухи такої поміркованості та готовності до компромісів не демонстрували, отже, для імператора було логічним виділити та забезпечити привілеями саме лютеран, продемонструвавши іншим позитивні перспективи лояльності до його влади. Другим можна назвати ідеологічний чинник: порівняно з іншими реформаторськими рухами лютерані Аугсбурзького віросповідання були самими поміркованими щодо державної релігії СРІНН - католицизму, а їхня релігійна доктрина, незважаючи на її базування на ідеях М. Лютера, пройшла обробку Ф. Меланхтона - відомого прихильника компромісу з католиками. Останній не тільки сформулював текст Аугсбурзького віросповідання максимально дипломатично, але й обіцяв представнику папи кардиналу Кампеджі умовити лютеранських князів формально підкоритися Ватицану, якщо тільки той погодиться мовчазно закривати очі на деякі дрібниці церковного буття на німецьких землях [7, с. 116-118]. Третім чинником залишився військово-політичний, адже саме представники лютеранських князівств становили основну бойову силу війни Шмалькальденської Ліги та мали більшість голосів серед протестантів на імперських райхстагах.

Отже, незважаючи на традиційне сприйняття цього документа як основної засади та моделі розв'язання релігійної дискусії у СРІНН, насправді ним була врегульована тільки вузька сфера правовідносин свободи віросповідання.

Величезну роль з погляду законодавчої техніки та термінології відіграє застосування тут щодо лютеранства термінів «релігія» та «віра», а не «єресь», «помилкові судження» та «омилення», як вони називаються в актах Вормського та Шпайєрського райхстагів. Таке формулювання виводило лютеранство з об'єктів кримінального переслідування світським та канонічним правом та надавало йому додаткову легітимізацію.

Значним досягненням для католицької партії в тексті акта був п. 18, за яким передбачалося, що у разі переходу до лютеранства кліриків католицької церкви вони не зазнають особистісних репресій, але втрачають свою інвеституру, на яку згодом призначається новий католицький вірний [3]. Основним значенням цього пункту було припинення переходу до кола лютеранської партії земель папського підпорядкування - релігійних курфюрств, монастирів, інших церковних ленів. Завдяки цій нормі вдалося не допустити остаточного навернення до реформаційних рухів наприклад архієпископств Кельна і Майнца - найвпливовіших курфюрстів, які брали участь у виборах імператора, на яких як на своїх ленників протягом століть перед Реформацією спиралися папи для забезпечення свого впливу на зовнішню та внутрішню політику імперії. Напередодні Аугсбурзького райхстагу 1555 р. Герман Кельнський та Альбрехт Майнцький неодноразово демонстрували свою прихильність протестантській партії, дозволяли лютеранські та навіть кальвіністські проповіді у своїх володіннях [8, с. 26]. Однак у перспективі втрати своїх бенефіцій, передбачених зазначеною нормою, не тільки самі виказали вірність папі, але й швидко та досить радикально провели рекатолизацію своїх володінь.

Сукупність цих норм яскраво демонструє нам, що насправді акт не передбачав паритетної рівності між католиками та лютеранами, не кажучи вже про інші протестантські гілки.

Величезною зворотною поступкою протестантам став п. 19, за яким конфісковані в попередні часи церковні землі та цінності залишалися новим власникам, а Імперська Судова Палата зобов'язувалася припинити будь-які провадження з їх реституції. Дискусію щодо правового статусу цього майна лютеранські князі ввели починаючи з 1529 р., але імператор та католицька партія в рішеннях Шпайєрських райхстагів, Аугсбурзького райхстагу 1530 р., рецесу 1530 р. [9] виступали категорично проти визнання *status quo* щодо церковної власності. Тільки в тексті інтериму 1548 р. спостерігалися певні поступки: імператор був готовий визнати секуляризацію майна за тими князями, які визнають зверхність папи [10]. Імперська Судова Палата проводила провадження по цих справах починаючи з 1530 р., а Карл V систематично використовував ці справи в переговорах з протестантськими князями як «батіг та пряник» та запоруку їхньої лояльності, то призупиняючи їх, то даючи їм хід. [7, с. 131]. Остаточна крапка в цьому питанні, поставлена текстом Аугсбурзького рішення 1555 р., мала не тільки продемонструвати добру волю імператора лютеранським князям, але й покращити економічну ситуацію у виснажений після війн імперії, адже йшлося й про повернення до цивільного обігу величезної кількості нерухомості.

Одним із величезних досягнень Аугсбурзького акта, яке не було прямо прописано у попередніх нормативно-правових імперських актах, був п. 23, який прямо та категорично забороняв примусове навернення осіб обох конфесій до іншої релігії та покровительство чи захист тих, хто вчиняє такі дії [3]. За своїм змістом ця норма є ліберальною не тільки для XVI ст., але й відповідає сучасним вимогам та концепціям прав і свобод людини і громадянина. Саме ця норма, на нашу думку, є запорукою визнання Аугсбурзького рішення визначним джерелом в історії всесвітнього права та світового конституціоналізму.

На двоїстість оціночної характеристики заслуговує така норма, яка передбачає право вільної еміграції для осіб, що не підтримують релігію правителя своєї місцевості. З одного боку, її зміст відповідає основним правовим принципам: праву на свободу пересування, дотримання та захист права приватної власності, яку вони можуть взяти з собою під час переїзду або розпорядитися на свій розсуд, принципу виконання зобов'язань, адже емігранти мають розрахуватися з правителем за всіма взятими на себе зобов'язаннями, завершити свої посадові чи васальні функції (за наявності таких). У цих аспектах зміст цієї норми є досягненням повноцінного розвитку права модерного періоду, свідченням належного рівня еволюції суспільства, особи як особистості, члена громади та громадянина (підданого), готовності держави та її органів вирішувати конфлікти цивілізованім (у сучасному розумінні цього поняття) шляхом. З іншого боку, саме ця норма повною мірою демонструє правову квінтесенцію Аугсбурзького компромісу - «*cuicunque regio, ejus religio*» - чиє правління, того й релігія. Вона дає можливість повною мірою усвідомити принципову відмінність доктрини свободи вибору віросповідання СРІНН від сучасного розуміння та філософського тлумачення. Адже тут свобода віросповідання полягала не в праві приватної особи обрати для себе релігію та здійснювати обраний культ, а в праві безперешкодно та не зазнаючи препре-

сій переїхати на територію, де обрана нею конфесія масово сповідується чи є державною. У попередніх імперських актах щодо лютеранства більш популярною є норми про індивідуальний вибір релігії особою, як це зазначається, зокрема, в Шпайєрському протесті - базовому нормативно-правовому акті протестантської свободи віросповідання, де воно тлумачиться як право особи самій визначити релігійні оціночні категорії своєї поведінки, за які вона особисто та винятково буде відповідати перед Богом.

Своєрідний виняток робився в п. 27 для вільних та імперських міст, де сповідувалися обидві конфесії: там мало залишатися *status quo*, обидві релігії практикувалися без обмежень, а мешканці підтримували мир та спокій [3]. Саме на дотриманні миру, переговорного та полюбовного способу вирішення всіх релігійних конфліктів на всіх землях імперії неодноразово наголошується в тексті договору. Гарантом такого миру проголошується імператор, а будь-які проблеми та двозначності мають вирішуватися без тиску на представників обох конфесій та в правовому полі імперського законодавства, із застосуванням державно-правових механізмів та системи державних органів імперського (федерального) та місцевого рівнів. Акцент на дотриманні миру в державі, прийнятий на Аугсбурзькому райхстазі 1555 р., відбився в додатку до назви Аугсбурзького акта терміна «мирний» (реасе - в англомовній версії назви). Але цей термін не слід сприймати як визначник завершення бойових дій, адже і Шмалькальденська війна, і «повстання князів» уже завершилися, учасники райхстагу обговорювали не укладення мирного договору як такого, що завершує конфлікт, врешті-решт вже 3 роки як був укладений договір у Паскау. Тут йшлося скоріше про майбутні зобов'язання у безконфліктному розв'язанні майбутніх майнових та особистих немайнових спорів, пов'язаних із свободою віросповідання на територіях різних суб'єктів імперії.

Деякі дослідники вважають, що саме пункти про можливість існування двох релігійних громад та свободу вибору релігії для імперських лицарів є особистим внеском короля Фердинанда “*Declaratio Ferdinandi*”, який представляє на райхстазі свого брата імператора Карла V та був відомий своїми поміркованими поглядами щодо протестантів. Для заспокоєння католицької партії і, можливо, в сподіванні рекатолізації імперських міст ці пункти не були оприлюднені протягом 20 років [11, с. 244-245], однак, зрештою, були проголошені під тиском обстановин. Інші ж тлумачать текст Декларації Фердинанда ширше, включаючи туди й право мешканців духовних католицьких князівств дотримуватися лютеранства, якщо вони сповідували його до 1555 р. [12, с. 192]. Вбачається, що на практиці реалізація як основних пунктів, так і додаткових Декларації Фердинанда принципово залежала від обстановок конкретної місцевості, особистості її правителя та економічної, військової та соціально-політичної ситуації. Основним наголосом та вимогою імператора в тексті та обстановках прийняття Аугсбурзького мирного договору 1555 року залишалася необхідність зберігати внутрішньодержавний, «земський» мир та обіцяні імператором санкції за його порушення. Економічна та соціальна криза в багатьох німецьких землях першої половини XVI ст. була додатковим важелем та мала добрі охолоджувати палкіх прихильників швидкого та радикального вирішення проблеми релігійної

Актуальні проблеми історико-правової науки

різнобарвності населення. У результаті проголошений Аугсбурзьким миром принцип внутрішньої територіально-релігійної одноманітності суб'єктів федерації СРІНН на практиці реалізовувався більше 30 років. Це ставило цей, безперечно, визначний в історії права та свободи віросповідання нормативно-правовий акт в один ряд з численними рішеннями щодо врегулювання лютеранського питання, прийнятими на райхстагах з 1521 по 1552 роки, які так і не набрали повної законної сили та беззастережного виконання.

Висновки. «Аугсбурзьке загальнодержавне остаточне рішення» 1555 року в багатьох своїх нормативно-правових елементах, законодавчій техніці та юридичній термінології зазнав значного впливу попередніх загальноДмптерських актів райхстагів та імператора, що врегульовували відносини свободи віросповідання протестантів. Остаточне формулювання більшості його правових норм стало завершенням цілого періоду змагань та компромісів між католицькою та лютеранською партіями, але не зрівняв їх у правах та не припинив їхню боротьбу. Квінтесенціями правових досягнень цього акта стали акценти на мирному вирішенні будь-яких конфесійних проблем в імперії, своєрідне тлумачення концепції свободи віросповідання, вузький суб'єктний склад його учасників, остаточна легітимізація лютеранства в правовому статусі «релігії». Незважаючи на задекларовану рівність обох конфесій, глибинне змістово-наслідкове тлумачення тексту акта все одне створює привілейоване становище католицизму, яке залишалося державною релігією. Саме ці завуальовані привілеї привели до витіснення не тільки кальвінізму, а й захищеного тепер цим актом лютеранства зі значної кількості земель імперії та проведення там рекатолизації. Зазначені норми відіграли значну роль у подальшій федералізації імперії та недопущенні її розколу, але в майбутньому заклали ґрунт для конфедералізації, 30-річної війни та розпаду імперії. Таким чином, сприйняття цього акта як остаточного мирного розв'язання територіально-релігійного конфлікту у німецьких землях та гаранта модерного розуміння свободи віросповідання між конфесіями навіть в обмеженому складі є перебільшенням.

Література

1. Каріков С.А. Аугсбурзький релігійний мир як ру́біжний пункт лютеранської конфесіоналізації в Німеччині. Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Історія. 2011. № 106. С. 27-29.
2. Дмитрієв А. Міжнародно-правовий феномен Аугсбурзького релігійного миру 1555 р. Право України. 2003 № 3. С. 152-155.
3. The Religious Peace of Augsburg. URL: http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=4386
4. Арх. Августин (Нікітин) Шмалькальден в історії Реформації. Християнские чтения. 2013. № 3. С. 58-85, с. 62.
5. Frost R. 2002, "The Treaty of Passau (1552)". Introduction and edition. "Jounal of Ecclesiastical History". Vol 53 no. 1.
6. Лившиц Г.М. Реформационное движение в Чехии и Германии. Минск: Вышэйшая школа, 1978. 271 с. С. 152.
7. Бецольд фон Ф. Історія Реформації въ Германії. СПб.: Изд. Пантелеева, 1900. т. 2. 390 с.
8. Евдокимова А.А. Імперські амбіції Карла V Габсбурга (1519-1556). Вестник Башкирского университета. Древний мир и Средние века. 2005. № 1. С. 24-27.
9. Рецес 1530 р. URL: http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/docpage.cfm?docpage_id=5362
10. Аугсбургський інтерим 1548 р. URL: <https://www.ccel.org/s/schaff/encyc/encyc06/htm/iii.ix.htm>
11. Parker, Geoffrey. The Thirty Years' War. 2nd Edition. p. 17; Holborn, Hajo. A History of Modern Germany. The Reformation. Princeton: Princeton University Press, 1959 (1982). P. 244-245.
12. Таценко Т.Н. К истории контрреформации в Германии: письмо 1572 г. Герцога Иоганна Вильгельма Саксонского из Научно-исторического архива СПБИИ РАН. Петербургский исторический журнал. 2014. № 2. С. 180-201.

Цвєткова Ю. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії права
та держави юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка